

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A Munkácsi Zsidó Gimnázium Évkönyvei

1938–1943¹

1944 előtt Munkács lakosságának nagy része zsidó. A közösség gondoskodott arról, hogy az ifjúság körében fölébredt öntudatot erősítve zsidó és cionista szellemben neveljék az új nemzedéket. A Munkácsi Zsidó Gimnáziumot két alapvető tény különböztette meg más zsidó iskoláktól: a második világháború alatt az egyetlen gimnázium volt egész Európában, ahol a legtöbb tantárgyat héber nyelven oktatták;² a műhelyekben bevezetett gyakorlati oktatás a numerus clausus³ miatt a továbbtanulástól elzárt zsidó ifjúságot az iparban végzett munkára készítette elő.⁴

A Gimnázium működéséről az évente kiadott Évkönyvek számolnak be.⁵ Ebben a dolgozatban a terület-visszacsatolás után magyar oktatási felügyelet alá kerülő iskola utolsó öt évének történetével foglalkozom.

A Munkácsi Zsidó Gimnázium története

A munkácsi Zsidó Gimnázium előzménye az 1920-ban alapított elemi iskola (első-negyedik osztály). Az ott végzett diákok további zsidó-héber nevelését biztosították az 1924-ben alapított Gimnáziummal (első-nyolcadik osztály), de a felettes tanügyi hatóság (akkor a csehszlovák kultuszminisztérium) nem adta meg az iskola működéséhez szükséges engedélyt. Közadakozásból mégis felépült az iskola, és 1925-ben, amikor engedélyezték a Gimnázium működését, az addig magánúton tanuló diákok levizsgálhattak, és a Gimnázium második osztályos tanulóiként folytathatták

¹ Angolul megjelent: *Previously Unexplored Sources on the Holocaust in Hungary*, A Selection from Jewish Periodicals, 1930–1944, The International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem, 2007, 137–164.

² Eliahu Rubin [Rubin Illés], *Munkáctól Auschwitzig*, Tel-Aviv, 1980, 15 (héber).

³ *A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról* szóló 1920:XXV. törvénycikk.

⁴ Eliahu Rubin, *i.m.*, 15.

⁵ Az Évkönyvek magyar nyelvű szöveges részét héber fordításban is közzétették (a táblázatokat csak a magyar részben). A magyar nyelvű lapszámokra hivatkozom. – Amosz Rubinnak köszönöm, hogy az Évkönyveket és Eliahu Rubin visszaemlékezését rendelkezésemre bocsátotta.

tanulmányaikat. 1930-ban készült el az iskolaépület másik szárnya. Az 1932-ben megtartott első érettségit díszes emlékkönyv kiadásával ünnepelték. 1936-ban az iskolafenntartó Kárpátaljai Zsidó Iskolaegyesület és újabb magánadakozások támogatásával kibővítették az iskolát.

1938 novemberében Kárpátalját visszacsatolták az anyaországhoz, Munkácsra bevonultak a magyar csapatok. A területmódosítás következtében a Gimnázium vezetőinek a magyar Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz kellett fordulniuk az iskola további működéséhez szükséges engedélyért. A határidőhöz nem kötött engedély „olyan helyzetet biztosított számunkra – olvassuk az iskola

Évkönyvében⁶ –, amely lehetővé teszi, hogy a Munkácsi Zsidó Gimnázium a törvények és rendeletek szigorú követésével a magyar államhoz való ragaszkodásra, de egyidejűleg a zsidóság hagyományaihoz való hűségre nevelje az ifjúságot”.

A Kárpátalján és a Gimnázium életében bekövetkezett változásról, a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hóman Bálint engedélyének megszerzéséről az iskola akkori igazgatója, Rubin Illés részletesebben is beszámolt visszaemlékezésében.⁷ November 3-ig zavartalanul folyt a tanítás, de akkor a diákok és a tanárok egy része szétszéledt, az igazgató *alijázott*,⁸ és Rubin Illésnek adta át az igazgatást.⁹ Bár a város magyar katonai parancsnokának egyértelmű utasítása az volt, hogy a kulturális intézmények továbbra is zavartalanul működjenek, mégis attól tartottak, hogy a hatóságok felszámolják a zsidó oktatási intézeteket. Az iskola kuratóriuma nem vállalt felelősséget a Gimnáziumért, az oktatás megszakítását tartották volna helyesnek, de a tanári kar a tanítás folytatása mellett döntött. Rubin Illés a város polgármesterének engedélyével Budapestre utazott, és december végén miniszteri engedéllyel¹⁰ tért vissza Munkácsra. Visszaemlékezése szerint azzal érvelt a fővárosi felettes szerveknél, hogy a Gimnázium diákjai nem fognak Magyarországon maradni, Palesztinába készülnek, nem kell attól tartani, hogy felsőfokú

⁶ *A Munkácsi Zsidó Gimnázium* (II–VIII. oszt. ref. reálgimnázium) *Évkönyve az 1938/39 iskolai évről*, XIV/XV. évfolyam, közzéteszi Ing. Rubin Illés igazgató, Munkács, 1939, Nekudah Könyvnyomda és Kiadóvállalat. *Az iskola története*, 7–8. A továbbiakban *Évkönyv, 1938/39*.

⁷ Eliahu Rubin, *i.m.*, 14–15.

⁸ Haim Kugel, később Holon polgármestere, lásd Eliahu Rubin, *i.m.*, 15.

⁹ Az igazgatói megbízást az Iskolaegyesület elnöksége és a Gimnázium kuratóriuma adta, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hagyta jóvá.

¹⁰ 112.621/1938. IX. ü. o. számú rendelet.

intézményben szeretnék tanulmányaikat folytatni (a numerus clausus miatt ez különben is csak ritka kivétel lehetett).

Bár hivatalos engedéllyel működött a Gimnázium, az 1938–39-es tanév nem volt zavartalan. 1938. szeptember 3-án megnyitották ugyan a tanévet, de a politikai események következtében számos gyakorlati nehézséggel kellett szembenézniük.¹¹ Az oktatás nyelve ezentúl, a héber nyelv, hittan és a rendkívüli tárgyként tanított Mísna kivételével magyar, ezért a tanári kar személyi összetétele is megváltozott.¹² Március 16-ig folyt a tanítás, akkor a Kárpátalját felszabadító magyar honvédség a katonaság elszállásolására lefoglalta az iskolaépületet. Március 21-ig kényszerszünetet tartott a Gimnázium. Akkor ugyan a katonaság elhagyta az épületet, de az iskola egy részét lefoglalta a tábori sütőde, majd a katonai kórház részére. Emiatt a *peszabi* szünetig az alsó osztályokban délelőtt, a felsősöknél délután tanultak, az oktatás megszokott rendje csak április 13-án állt helyre. A zavaró körülmények miatt a rövidített éves tananyagot fél év alatt kellett elvégezni.¹³

A következő, 1939–40-es tanév sem volt zavartalan.¹⁴ 1940. április 1-én Rubin Illés lemondott igazgatói tisztjéről, Morvay Jenő megbízott igazgatóként vette át az iskola vezetését.¹⁵ Az 1939. szeptember 8-án megnyitott tanév a következő napokban a katonaság ismételt beszállásolása miatt meg-megszakadt, 1940. május 31-én pedig az alagsort és a magasföldszintet foglalta le ismét a katonaság, emiatt néhány osztályban délután folyt a tanítás. Az időjárás sem kedvezett, a téli rendkívüli hideg miatt szénszünetet engedélyeztek.¹⁶

A katonaság elhelyezése az iskolaépületben évről évre ismétlődött, a következő tanévet 1940. szeptember 9-én nyitották meg,¹⁷ de a katonai beszállásolás miatt a tanítás

¹¹ 1938. november 5-én kezdődött a magyar csapatok bevonulása Felvidékre és Kárpátalja déli részére. November 13-án hirdették ki a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területek és az ország egyesítéséről szóló törvényt. November 18-án a rendkívüli minisztertanácsi ülés elhatározta a katonai támadást Kárpátalja megszállására, 21-én leállították a katonai akciót. 1939. március 15-én a honvédség alakulatai megkezdték Kárpátalja megszállását.

¹² Emiatt 1939. január 9-én második évnyitót tartottak, az új tanári kar – Magyarországon képesített tanárok léptek az iskolába – méltatta a felszabadulás ünnepét, lásd *Iskolai ünnepek, Évkönyv, 1938/39*, 15–16. Egyéb gondot is okozott a terület Magyarországhoz csatolása, a tanári könyvtárból hiányoztak a magyar nemzeti vonatkozású könyvek, lásd *Könyv- és szertárak, i.m.*, 17–18.

¹³ *Az iskolaév története, Évkönyv, 1938/39*, 12–13.

¹⁴ *A Munkácsi Zsidó Gimnázium Évkönyve az 1939/40 iskolai évről*, XVI. évfolyam, közléseszi Morvay Jenő mb. igazgató, Pannonia Nyomda, Munkács, 1940. Kiadja a Zsidó Gimnázium Igazgatósága, Munkács. A továbbiakban, *Évkönyv, 1939/40*.

¹⁵ *Az iskola története, Évkönyv, 1939/40*, 5.

¹⁶ Február 20–26 között, lásd *Az iskolaév lefolyása, Évkönyv, 1939/40*, 5–6.

¹⁷ *A Munkácsi Zsidó Gimnázium Évkönyve az 1940/41 iskolai évről*, az iskola fennállásának 17. évében, közléseszi Morvay Jenő mb. igazgató, Pannonia Nyomda, Munkács, 1941. Kiadja a Zsidó Gimnázium Igazgatósága, Munkács. A továbbiakban *Évkönyv, 1940/41*.

csak 14-én kezdődött. 1941 tavaszán, április 21-től május 8-ig ismét a katonaság beköltöztetése zavarta meg az iskola rendjét, az alsóbb osztályokban korlátozott óraszámban és délután tanítottak.¹⁸ Ugyanez a helyzet ismétlődött 1942 tavaszán is,¹⁹ május elejétől katonai beszállásolás miatt egyes osztályok délután tanultak.²⁰

A háború más formában is bevonult az iskola falai közé, 1940 májusában a volt igazgató és egy tanártársa katonai szolgálatra vonult be.²¹ Az 1940–41-es tanévben az iskola életét még inkább megnehezítette a tanárok behívása katonai illetve közérdekű munkaszolgálatra. A megbízott igazgató, Morvay Jenő és egy tanártársa az év nagyobb részében távol volt, hosszabb-rövidebb időre Rubin Illést és még három tanárt hívtak be. A tanári kar tagjai helyettesítették őket.²² 1941–42-ben két tanár az év nagyobb részében, az igazgató és két tanártársa rövidebb-hosszabb ideig teljesített közérdekű munkaszolgálatot.²³

„A zsidóságot sújtó tragikus napjaink egyetemes gyásza nem szűnő fájdalommal tölti el szívünket” – kezdődik a Munkácsi Zsidó Gimnázium 1942–43-as Évkönyve.²⁴ Bár nem a magyarországi vagy európai események fölött érzett gyász írta e sorokat, hanem a gimnázium két, egy negyedikes és egy ötödikes diákjának halála,²⁵ az indító mondat összecseng az Évkönyv további beszámolóival, híven tükrözi a háborús események közvetlen hatását az iskola életére. A korábbi években kiadott Évkönyvek kisebb fogalmazásbeli eltéréssel visszatértek az iskola történetének első ízben közölt ismertetésére, az 1942–43-as Évkönyv is, de ennek hangvételén határozottabban érezhető

¹⁸ *Az elmúlt tanévben, Évkönyv, 1940/41, 6–7.*

¹⁹ *A Munkácsi Zsidó Gimnázium Évkönyve az 1941/42. tanévről, az iskola fennállásának XVIII. évében, szerkesztette Morvay Jenő mb. igazgató, Iskolafenntartó Kárpátaljai Zsidó Iskolaegyesület, Munkács, nyomtatott a Pannonia nyomdában Munkácson, 1942. Kiadja a Zsidó Gimnázium Igazgatósága, Munkács. Az előző évektől eltérően az Évkönyv magyar részében héberül is olvashatók a táblázatok kategóriái, a tanárok és diákok héber neve, a tantárgyak, a képaláírások. A továbbiakban *Évkönyv, 1941/42.**

²⁰ *Az elmúlt tanévben, Évkönyv, 1941/42, 15.*

²¹ *Változások a tanári karban, Évkönyv, 1939/40, 7.* Rubin Illés, mérnökként, utász alakulathoz került, visszaemlékezése szerint ekkor még nem volt antiszemita hangulat a magyar katonaságban. Lásd Eliahu Rubin, *i.m.*, 15.

²² *A tanári testület, Évkönyv, 1940/41, 7.*

²³ *A tanári testület, Évkönyv, 1941/42, 16–17.*

²⁴ *A Munkácsi Zsidó Gimnázium Évkönyve az 1942/43. iskolai évről, az iskola fennállásának XIX. évében, szerkesztette Morvay Jenő igazgató, Iskolafenntartó Kárpátaljai Zsidó Iskolaegyesület, Munkács, nyomtatott a Pannonia nyomdában Munkácson, 1943. Az előző évektől eltérően az Évkönyvből a héber rész hiányzik, helyén képsorozat a műhelymunkáról. A táblázatokban az előző évhez hasonlóan héberül is olvashatók a kategóriák, a tanárok és diákok héber neve, a tantárgyak. A továbbiakban *Évkönyv, 1942/43.**

²⁵ Saphir József halálának okát a megemlékező sorok nem említik, Berger Miklós a nyári szünetben Máramaroszigeten az Iza folyóban lelte halálát. Lásd *Évkönyv, 1942/43, 3.*

a már korábban is kifejezésre jutó elkeseredett hangulat, veszélyérzet, a kilátástalan jövő és tehetetlenség.

A 1942–43-as tanévet, annak ellenére, hogy négy tanár kiegészítő munkaszolgálatot teljesített, bizakodva nyitották meg szeptember 8-án. A körülmények azonban egyre súlyosabb nehézségek elé állították az iskolát. Október elején az igazgató is bevonult, és október 6-án katonai kórház részére lefoglalták a teljes iskolaépületet. A Gimnáziumot ki kellett költöztetni. A Zsidó Leányárvaházban és a Hevra Kadisa székházában kapott helyiségek biztosították a tanítás folytatását. Október közepétől 7.45-től 18.35-ig három csoportban folyt (a hetedik-nyolcadik osztály kivételével) a csökkentett óraszámú oktatás.²⁶

A tanárok egész évben kiegészítő munkaszolgálatot teljesítettek. Két tanár már az előző évben bevonult, a nyári szünetben még egy (októberben leszerelt), Rubin Illés júliustól márciusig, Morvay Jenő, akit véglegesen igazgatónak neveztek ki, októbertől márciusig teljesített szolgálatot, október végén két tanár vonult be, decemberben még egy, februárban ugyan leszerelt, de áprilisban ismét behívták.²⁷ A tanári testület egyik tanára 1942 januárja, egy másik 1942 áprilisa, két tanár pedig 1942 októbere óta munkatáborban volt.²⁸ A munkaszolgálatra behívott kollégákat tanártársaik helyettesítették, és a nehéz helyzetben igyekeztek bátorító légkörben folytatni az oktatást.

Az Évkönyvek az iskola statisztikai adatai között közlik a Gimnázium épületében található helyiségek alapterületét is. Az utolsó Évkönyv adatai megrendítő módon mutatják az iskolai élet kényszerű zsugorodását – a Munkácsi Zsidó Gimnázium környezetből való kiszorítását.

	1939–41 alapterület (m ²)	1941–42 alapterület (m ²)	1942–43 alapterület (m ²)
a tanári kar helyiségei	73,3	82,3	32,39
tanterem	418,15	418,15	85,56
szertár, könyvtár	122,76	122,76	23,4
tornaterem (öltözővel és fürdővel)	226,47	226,47	
irodák	17,4	17,4	
altiszt lakása	72,7	72,7	

²⁶ *Az elmúlt tanévben...*, *Évkönyv, 1942/43*, 5–6.

²⁷ *A tanári testület* (táblázat), *Évkönyv, 1942/43*, 7.

²⁸ *A tanári testület*, *Évkönyv, 1942/43*, 8–9.

műhelyek	130,89	130,89 ²⁹	?
mellék helyiségek	61,8	61,8	
udvar	959,04	959,04	
ruhatár			19,2
összesen m ²	2082,51	2091,51	160,55 ³¹

Az 1943–44-es tanév eseményeiről nem készült Évkönyv. Néhány a Gimnázium utolsó időszakára vonatkozó adatot azonban följegyzett Rubin Illés. Az 1944. március 19-ét (a német megszállást) követő egyik első munkácsi rendelkezés szerint a városban ideiglenesen tartózkodóknak vissza kellett térniük állandó lakhelyükre. A környéken lakó diákok hazautaztak. A tanári kar utolsó, a Hevra Kadisa épületében megtartott értekezletén pedig eldöntötték, hogy a Gimnáziumban abban az évben is megtartják az érettségi vizsgákat, de a tanévet már márciusban befejezik.³²

1944. április 19-én állították fel a munkácsi gettót, május 19-én elindították a vagonokat Auschwitz felé.³³

Oktatás

Az iskolának, azután is, hogy a Gimnázium magyar fennhatóság alá került, sokoldalú oktatási programja volt, és erről a legnehezebb körülmények között sem mondtak le. A tudományos ismeretek mellett a humanista, a világi műveltség mellett a zsidó szellem hatja át ezt a programot, melyet sokrétű gyakorlati oktatás és különböző sportágakban folyó testnevelés egészített ki. A szemléltető oktatás, a kez ügyességet fejlesztő műhelymunka felkészítette a diákokat az ipari foglalkozásokra és az esetleges kivándorlásra. Az évek során a gyakorlati oktatás egyre hangsúlyozottabb helyet töltött be a Gimnázium tantervében.

Az általános műveltség és a zsidó hagyomány egymásmellettiége elsősorban a magyarsághoz és a zsidósághoz kötődésben nyert kifejezést nemcsak a tantervben, hanem az iskolai ünnepeken és az Évkönyvekben megjelent, a Gimnázium oktatási-nevelési elveit megfogalmazó írásokban is.

²⁹ A fémipari műhelyt, bővítés miatt, a Joint épületében helyezték el, ennek méreteit az Évkönyv nem közli.

³⁰ Zsidó Leányárvaház épületében két kisebb és egy nagyobb teremben folyt a gyakorlati oktatás, a régi épületben berendezett műhelyeket a fémipari műhelyben (Joint épülete) zsúfolták össze. A helyiségek méretét az Évkönyv nem közli.

³¹ A Hevra Kadisa épületében. A Gimnázium ezen kívül a Zsidó Leányárvaház épületében is kapott helyiséget az iroda és egy tanterem részére, ezek méreteit az Évkönyv nem közli.

³² Eliahu Rubin, *i.m.*, 22.

³³ Eliahu Rubin, *i.m.*, 22.

Az iskola rendkívüli tantervében³⁴ kiemelkedő helyre került a nyelvoktatás. Latin helyett hébert, német helyett latint tanítottak, ezen kívül angolul tanultak a diákok, az angol helyett néhányan a franciát választották. Hébert és magyart nyolc éven keresztül azonos óraszámban tanultak, a héber írásbeli és szóbeli kötelező érettségi tárgy.³⁵ Heti három órában tanultak hittant,³⁶ és bár a Gimnáziumban magyar az oktatási nyelv, a hittan, természetrajz, vegytan, természettan (fizika), mennyiségtan oktatása héberül folyt.³⁷ A magyarul és héberül tartott órák, a két nyelv párhuzamos használata határozta meg az iskola légkörét és az oktatás szellemét. „Mi a magyar nyelven keresztül törekszünk megértésre a zsidóságnál, s a héber nyelv művelésével óhajtunk megértést találni a magyarságnál. A két nyelv tökéletes tudása nem gyöngíti a tanulók nemzethűségét, sőt ellenkezőleg [...] megerősíti azt, és meghozza azt az egészséges szintézist, amely lehetővé teszi a zsidó őslakosságnak a magyarsággal való egészséges, nyílt és becsületes együttélését.” Olyan művelt embereket akartak nevelni, „akik két kultúra teljes gazdagságának mély és erős átélésével az egyik kincseit közvetítik a másikhoz, s magukban mintegy megvalósítják a zsidó és magyar szellem harmonikus szintézisét.”³⁸

Az iskola tanárai vállalták, hogy megírják vagy összeállítják a héber nyelvű oktatáshoz szükséges tankönyveket, sokszorosításuk, kiadásuk is a tanári kar áldozatkészségének köszönhető. Így jelent meg a héber irodalom története, az első négy osztály héber olvasókönyve, a fizikakönyv, és tervezték a zsidók története és egy matematika kézikönyv kiadását is.³⁹

Az 1939–40-es tanévben kezdődtek a Gimnáziumban a gyakorlati foglalkozások. Kísérletként vezették be először a kézügyesség-fejlesztő tanfolyamokat, a lombfűrész használatával, fémmunkával, iparművészettel ismerkedtek a diákok, a felsőbb osztályokban autó- és rádiószereléssel. A Gimnázium épületében az alagsorban két tágas, megfelelő berendezéssel felszerelt műhelyben folyt az oktatás.

³⁴ 1940-ben engedélyezett helyi tanterv.

³⁵ A más iskolákból érkezett diákoknak és az újonnan érkezett tanároknak is rendszeresen szerveztek héber nyelvtanfolyamot a nyári szünetben és év közben is.

³⁶ Rendkívüli tárgy a Misna és Gemara.

³⁷ *Iskolánk múltja, Évkönyv, 1942/43, 4–5.*

³⁸ *Iskolánk célkitűzései, Évkönyv, 1938/39, 4–7.*

³⁹ *A héber, Évkönyv, 1942/43, 10.*

A gyakorlati foglalkozások bevezetését nem csupán pedagógiai szempont, a politikai-társadalmi helyzet is követelte: a Gimnázium szellemi és gyakorlati ismeretekkel indította útjára növendékeit. Az iskola a műhelyekben oktatott szakmákkal próbálta megkönnyíteni a végzős diákok pályaválasztását. A fizikai munka megismerése lehetőséget nyújtott arra, hogy érettségi után ne „a számukra már amúgy is úgyszólván teljesen elzárt szellemi pályákon”, hanem az iparban próbáljanak elhelyezkedni.⁴⁰

A következő tanévben a Gimnázium engedélyt kapott arra, hogy a gyakorlati oktatás (és elméleti része) rendkívüli tárgy legyen. A diákok a fa- és fémmegmunkáláshoz szükséges szerszámok használatát elsajátítva maguk tervezte tárgyakat készítettek a műhelyekben.⁴¹

Az 1941–42-es Évkönyv a korábbinál részletesebben foglalkozott a gyakorlati oktatás jelentőségével. Az Évkönyv első írása Billitzer Aladár, a műhely vezetőtanárának⁴² az 1941. szeptember 28-án tartott szülői értekezleten elhangzott, a Gimnázium nevelési rendszerének átalakításáról szóló előadása. „Az első pillanatban nem látszik időszerűnek előadásom tárgya, de azzá válik annak a szomorú ténynek a beismerésével, hogy még soha ilyen kényszerítő módon nem meredt elénk a nevelés céljának kérdése, soha ennyire nem ingott meg az intellektuális pályákba vetett hitünk és hagyományos pályaeértékelésünk, mint éppen napjaink gyorsan pergő eseményei közepette.” A két zsidótörvény alapjaiban rázkódtatta meg a zsidóság gazdasági elhelyezkedését, a származása miatt az értelmiségi pályákról kiszorított zsidó tömeg a fizikai munkákban járatlan, emiatt nem talál megélhetést. Az iskolában bevezetett gyakorlati nevelés késve ugyan, de ezt a mulasztást kívánta pótolni.

A szülőknek szóló előadásban Billitzer Aladár részletesen foglalkozott a műhelymunka bevezetését nehezítő körülményekkel. Akadályt jelentett az anyagi feltételek hiánya. „A magyar zsidóság még a mai viszonyok hatása alatt sem tanulta meg, hogy az egyén sorsa a közösség sorsától függ. Indokolatlan és felületes optimizmus tartja hatalmában a vagyonosabb zsidóság egy részét, saját egyéni érdekeik szerint ítélik meg a zsidóság helyzetét és nem fordítva.” Nehézséget okozott az ifjúság érzelmi állapota, a szülők anyagi helyzetének romlása és saját bizonytalan jövője miatt létrejött egyensúlyvesztése. Szemléletváltoztatás szükséges. A numerus clausus és a zsidótörvény

⁴⁰ *Általános kézügyesség-fejlesztő tanfolyamok, Évkönyv, 1939/40, 16.*

⁴¹ *Rendkívüli tárgyak, Évkönyv, 1940/41, 7–8.* Heti két órát (a tanév alatt maximum 50–56 óra) töltöttek műhelymunkával.

⁴² Billitzer Aladár a gimnázium rendes tanára, mennyiségtant és természettant tanított héberül, a negyedik osztály osztályfőnöke, a mennyiségtan, a mértan szertár és a műhely őre. *A tanári testület (táblázat), Évkönyv, 1941/42, 18–19.*

az érettségizett diák előtt elzárja az utat, és máról holnapra újabb áthághatatlan sorompókat állíthatnak a zsidó ifjúság elé. A kétkezi munkát kell megtanulnia, „magabiztos, mozgékony, tisztaszemű, figyelő, erős, munkabíró emberekre van szükség”. Ugyanakkor gondolniuk kell a gyakorlati pályára nem alkalmas diákokra is, őket nem lehet ipari pályára kényszerítve tönkretenni, elő kell készíteni tanulmányaik folytatását hazai, külföldi, főleg palesztinai egyetemen. A Gimnázium megváltozott oktatási programjának sikeréhez a szülők biztatása szükséges. A gyerekeknek meg kell érteniük, hogy a műhelymunka, a kéz foglalkoztatása a szellemi képességeket is fejleszti. Nem csak a „sivár gazdasági jelen és a kilátástalannak mutatkozó diplomás jövő” miatt tartották fontosnak a műhelyben folyó gyakorlati nevelést.⁴³

A műhelymunka bevezetésének szükségességét, a gyakorlati oktatás pedagógiatörténeti hátterét is fölvázoló szülőknek szóló előadás egy a kilátástalan helyzetben megoldást kereső oktatótestületnek a zsidóellenes valóságra, a fenyegetett helyzetre adott válaszáról szól. Ahogy a Gimnázium következő Évkönyve megfogalmazta: „Ma, amikor a zsidóság politikai jogaiban megcsorbulva, gazdaságilag korlátozva kétségbeesetten küzd létéért, iskolánk reagál a történeti pillanat követelményeire [...]. Műhelymunkánk hivatva van arra, hogy az iskolát közelebb vigye az

élethez, előkészítse és megkönnyítse a fizikai átrétegződést, lerakja ifjúságunk biztosabb jövőjének alapját.”⁴⁴

A gyakorlati oktatás fémipari, kovács- és asztalosműhelyben, iparművészeti csoportban,⁴⁵ esztergapadok, fűrőgépek és gyalupadok mellett zajlott, a tanulók rádió- és elektrotechnikával ismerkedtek.⁴⁶ A műhelyekben készített tárgyak kiállításán százhatvanhét tanuló ötszázkilencvenkét munkadarabját állították ki.⁴⁷

⁴³ *Ifjúságunk gyakorlati nevelése*, Billitzer Aladár r. tanár előadása az 1941. szeptember 28-án tartott szülői értekezleten, *Évkönyv*, 1941/42, 3–11.

⁴⁴ *Iskolánk múltja*, *Évkönyv*, 1942/43, 4–5.

⁴⁵ *Zsidó ornamentika műhelyeinkben*, *Évkönyv*, 1941/42, 13–14.

⁴⁶ *Műhelygyakorlatok*, *Évkönyv*, 1942/43, 11–12. A cikk után következik a gyakorlati oktatásban résztvevő diákok névsora és érdemjegyeik, *i.m.*, 12–14.

⁴⁷ *A megvalósulás útján*, *Évkönyv*, 1941/42, 11–12; *Rendkívüli tárgyak*, *i.m.*, 20–21.

Az Évkönyvek nem csak szóban, képekkel is elmondták a műhelyekben folyó gyakorlati munka eseményeit. Morvay Jenő felvételeit az Évkönyvek mellékleteiben közölték, a műhelyekben készült fotókat idézetek kísérték, pedagógusok, történelmi nagyságok és a korabeli oktatás hivatalosságai gyakorlati oktatással kapcsolatos nézetei, a lapok alján pedig bibliai idézetek olvashatók héberül.⁴⁸ A műhelymunkát bemutató képsorozatból néhány az érettségi tablóra is fölkerült, kiegészítette a Gimnázium héber-magyar betűs emblémáját.⁴⁹

A Munkácsi Zsidó Gimnázium utolsó Évkönyvét a Műhelyélet című képsorozat zárta.⁵⁰

A gyakorlati oktatás mellett, ahogy a szülői értekezleten elhangzott előadás is tanúsítja, a Gimnázium továbbra is gondot fordított a diákok szellemi fejlődésére. A Munkácsi Zsidó Gimnázium Bialik Önképzőköre különböző tudományágakban és művészetekben képezte tovább az ifjúságot, önálló gondolkodásra nevelt, fejlesztette az előadókészséget, megszervezte a diákok iskolán kívüli „szellemi öntevékenységét”. Az önképzőkörben a következő szakosztályok működtek: magyarságtudomány, zsidóságtudomány, természettudomány, fotószakosztály, sakkszakosztály. A havonta egy vagy két alkalommal megtartott üléseken tanulmányok hangzottak el, a tanítás keretében nem tárgyalt témákat beszéltek meg, iskolai ünnepeket szerveztek, pályázatokat hirdettek irodalomtörténeti, történelmi, bibliai, természettani, mennyiségtani tanulmányokra, magyar és héber nyelvű szépirodalmi művekre. Rajz- és fotópályázatot is kiírtak.⁵¹

A Munkácsi Zsidó Gimnázium minden önállósága, egyéni oktatási programja ellenére felsőbb hatóságok felügyelete alá tartozott. A kiadott rendeletek végrehajtásáról egy apró jelzés az utolsó Évkönyvben: „szertárainkban s könyvtárainkban található minden idegen uralomra emlékeztető térképet, könyvet és szemléltetőeszközt eltávolítottunk”.⁵²

⁴⁸ *Évkönyv, 1939/40.*

⁴⁹ *Évkönyv, 1941/42.* Négyoldalas képmelléklet: az érettségi tablón kívül műhelyrészletek és a műhelyekben készült tárgyak fotói.

⁵⁰ *Évkönyv, 1942/43.* A képsorozat végén néhány kiránduláson készített felvétel, bár ebben az évben az Évkönyv nem számolt be iskolai kirándulásokról.

⁵¹ *Önképzőkör, Évkönyv, 1940/41, 10–11.*

⁵² *Könyvtárainkat és szertárainkat..., Évkönyv, 1942/43, 35.*

Ünnepségek, kirándulások

Az iskolai ünnepségek⁵³ jelzik legpontosabban a Gimnázium kettős elkötelezettségét a magyar környezethez és a zsidó identitáshoz – hagyományon, valláson, kultúrán keresztül és cionista szellemben. Ugyanakkor fölvetik a kérdést, vajon a természetes és őszinte magyar nyelvhez és kultúrához kötődésen kívül mennyire érezte magáénak a Gimnázium tanári kara és mennyiben kényszerűen teljesítendő kötelességnek a magyar fennhatóságok irányítását, rendeleteit, valóban felszabadulásként élték-e meg a terület-visszacsatolást az anyaországhoz.

Az iskolában tartott hivatalos ünnepségek nagyobb része minden évben változatlanul ismétlődött, de voltak adott tanévhez kapcsolódó események is.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére rendezett március 15-i „hazafias ünnepély” és az október 6-i aradi vértanúkról tartott megemlékezés mellett évente megünnepelték a „Kormányzó Úr Ófőméltósága” névnapját. Az aktuális magyarországi történelmi-politikai eseményekhez kapcsolódott Munkács felszabadulásának évfordulója, a trianoni gyászünnepség, a diákok részvétele a munkácsi majd az Erdélyből visszatérő helyőrség és az országzászló-avatás alkalmából rendezett ünnepségeken, a hősök emlékművének megkoszorúzása, a világháború hőseiről, a finn-ugor testvériségről és a takarékoság jelentőségéről rendezett esemény. Az évente ismétlődő alkalmak mellett mindig adódtak olyan aktuális dátumok, melyek tiszteletére további iskolai ünnepélyeket rendeztek: Mátyás király születésének ötszázadik, Széchenyi születésének százötvenedik, Horthy kormányzásának huszadik évfordulója. Megemlékezést tartottak Kőrösi Csoma Sándorról, a bécsi döntésről, Erdély felszabadulásáról, a Munkács elleni orvtámadás áldozatairól; gyászünnepséget Teleki Pál miniszterelnök halálakor.⁵⁴ Évente ismétlődött az anyák napi és a könyvnapi rendezvény, a tanévzáró, és az év végi tornabemutató is.

Minden bizonnyal a kor szellemét kívánta a Munkácsi Zsidó Gimnáziumba is elvinni a Magyar Filmiroda az *Észak felé* című, a felszabadulás történetét bemutató film

⁵³ *Iskolai ünnepek, Évkönyv, 1938/39, 15–16; Iskolai ünnepélyek, megemlékezések, nem rendszeresített óraelmaradások; Egyéb megemlékezések; Évkönyv, 1939/40, 10; Iskolai ünnepélyek és megemlékezések, Évkönyv, 1940/41, 9–10; 1941/42, 25; 1942/43, 15.*

⁵⁴ Teleki Pál öngyilkosságát, halálát siratja, a földrajztudós államférfi nagyságát az elismerés és a tisztelet hangján értékeli Engel József (történelem-földrajz szakos tanár) cikke, *Teleki Pál gróf, Évkönyv, 1940/41, 5.*

vetítésével,⁵⁵ hasonló céllal mutathatták be a diákoknak a *Magyar feltámadás* című filmet és a Légoltalmi Liga filmjét is.⁵⁶

Az iskola „első nemzeti ünnepe”, az 1939. március 15-i ünnepség híven tükrözi a magyar fennhatóság alá került Munkácsi Zsidó Gimnázium kettős kötődését. A húsz év után először ünnepelt évforduló alkalmából az iskola igazgatósága pályázatot hirdetett egy ünnepségen elhangzó emlékbeszédre. Nyolc pályaművet nyújtottak be a diákok, a két első díj⁵⁷ egyikét Haupt Sándor, az érettségiző osztály diákja kapta. Az Évkönyv magyar fordításban is közölte a héberül írt ünnepi beszédet,⁵⁸ de nem tudjuk, melyik nyelven hangzott el az ünnepségen. A nyolcadikos diák díjazott pályaműve a megújulás útjára lépett magyar nép hősiességét, szabadságvágyát példaként állítja az ifjúság elé. A márciusi ifjak szellemének és egy egész nép szabadságvágyának megfogalmazásából kicseng az előző században öntudatra ébredt magyar nemzeti törekvések és a zsidóság jelenben újjáéledt szabadság gondolatának párhuzama. A szabadságért való küzdelem csak akkor lehetséges – írta a nyolcadik osztályos diák –, ha lelki forradalommal egészül ki, csak akkor képes a jövő felé fordulva valóságos mozgalommá válni.

Ennek az ünnepségnek, a többtől eltérően, részleteit is olvashatjuk az Évkönyvben. Délelőtt ifjúsági istentiszteleten vettek részt a diákok, a délutáni ünnepélyre a helyi előkelőségeket is meghívták, a beszédeken⁵⁹ kívül szavalatok, zeneszámok és egy melodráma került bemutatásra, az ünnepély a Hiszekegy eléneklésével kezdődött és a Himnuszokkal zárult.⁶⁰

Az iskolai ünnepek között megtaláljuk a zsidó hagyományokhoz és a Palesztinához kapcsolódó ünnepségeket is. *Hanuka* és *tu bšvat* ünneplése mellett évről évre megemlékeztek a Balfour-deklarációról és Trumpeldorról, 1941-ben

⁵⁵ *Előadások, Évkönyv, 1938/39, 16.*

⁵⁶ *Iskolai ünnepélyek, megemlékezések, nem rendszeresített óraelmaradások, Évkönyv, 1939/40, 10.*

⁵⁷ *Jutalmazás és segítség, Évkönyv, 1938/39, 20–21.*

⁵⁸ Haupt Sándor, *Március 15., Évkönyv, 1938/39, 3-4; héberül 43–44.*

⁵⁹ Egy tanár beszéde és a két pályadíjas mű került felolvasásra.

⁶⁰ *Iskolai ünnepek, Évkönyv, 1938/39, 15–16.*

Ussishkin haláláról. 1939-ben ellátogatott az iskolába a ben-semeni gazdasági iskola tanára, Silbermann Benjámín, és előadást tartott az iskoláról.⁶¹

Az 1938–39-es Évkönyv a Kárpátalja visszacsatolása eredményeként a Gimnázium életében bekövetkezett változások között említette azt is, hogy ezentúl a vallásos szülők többségének kívánságára a valláserkölcsi nevelésnek része lesz, hogy péntek esténként, szombat délelőttönként, ünnepek előestéjén a diákok tanárok kíséretében megjelennek az ifjúsági istentiszteleteken.⁶² A később rendkívüli tárgyként bevezetett karének és zsinagógai ének gyakorlati jelentősége, hogy a vegyes énekkar fellépett az iskolai ünnepélyeken, és énekelt az istentiszteleteken is.⁶³

A Gimnázium életéhez hozzátartoztak az évente ismétlődő kirándulások. Az érettségiző diákokat hagyományosan a *lag baomeni* tábortűz mellett búcsúztatták a frigyfalvi erdőben. A környéken szervezett osztálykirándulásokon kívül (Frigyesfalva, Nagyhegy, Zsarnó, Szinyákfürdő, Csernek hegy, Klastromalja) az 1938–39-es tanév végén többnapos kirándulást szerveztek Budapestre és Visegrádra. A gyakorlati oktatás bevezetése és a sikeres műhelymunka kiegészítéseként számos műhely- és gyárlátogatásra vitték el a diákokat (fűrésztelep, famegmunkáló üzem, vasgyár, szikvízgyár, sörgyár, hangszerkészítő üzem, látszerésműhely, kertészet), és többször tettek látogatást a filmszínházban.⁶⁴

1942–43-ban az évről évre ismétlődő állandó ünnepségeken kívül a Gimnáziumban nem tartottak más ünnepélyt. Nincs szó a hagyományos, nyolcadikosokat búcsúztató *lag baomeni* tábortűzről sem.⁶⁵

A tanári kar

Az iskola színvonalát az eddigiek is érzékeltetik, de az Évkönyvek újabb adalékokkal is szolgálnak, a tanári kar iskolán kívüli tevékenységéről szóló adatok a tanárok sokoldalú felkészültségéről és érdeklődéséről tanúskodnak.

Rubin Illés a Magyar Cionista Szervezet munkácsi csoportja Mizrahi szakosztályának alelnöke, az egyesületben tartott előadásokat, és a fizika tárgykörébe tartozó értekezéseket közölte. Bakonyi József (héber-hittan), a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetség Keren Kajemet Lejiszrael munkácsi szakosztályának vezetője, a budapesti Rabbiképző Intézet

⁶¹ *Nem hivatalos látogatás, Évkönyv, 1939/40, 11.*

⁶² *Ifjúsági istentisztelet, Évkönyv, 1938/39, 20.* A későbbi Évkönyvek is visszatérnek erre.

⁶³ *Rendkívüli tárgyak, Évkönyv, 1940/41, 7–8; 1941/42, 20–21.*

⁶⁴ *Kirándulások, Évkönyv, 1938/39, 17; 1939/40, 12; 1940/41, 10; 1941/42, 25.*

⁶⁵ *Iskolai ünnepélyek és megemlékezések, Évkönyv, 1942/43, 15.*

emlékkönyvébe írt értekezéseket. Előd Géza (magyar-német) több tanulmányt jelentetett meg a Nyugatban. Sole Lajos (héber-filozófia) a Magyar Cionista Szervezet munkácsi csoportjának titkára, a Haolam című folyóirat munkácsi tudósítója, héber folyóiratokban közölt értekezéseket. Strasser János (matematika-fizika) lélektani kérdésekkel foglalkozó előadásokat tartott.⁶⁶ Bakonyi József és Sole Lajos a munkácsi és ungvári zsidó gimnázium részére héberül adta ki a héber irodalom történetét. Morvay Jenő a zsidó képzőművészetről, Sole Lajos a zsidó irodalomról írt a Zsidó Almanachban.⁶⁷ Bakonyi József és Sole Lajos a Héber irodalom című füzet sorozatot szerkesztette és adta ki. Rubin Illés fizikakönyvet írt a hetedikesek számára. Morvay Jenő sajtó alá rendezte a zsidó ornamentikáról írt munkáját. Billitzer Aladár díjat nyert a munkára nevelésről szóló munkájával. Katona Istvánné Balog Margit zongorahangversenyt adott.⁶⁸

Érdekes azt is összegezni, milyen képesítéssel rendelkező tanárok tanítottak a Gimnáziumban: angol-német, héber-bölcsészet, héber-filozófia, hittan, hittan-héber, kémia-természettan-mennyiségtan, kereskedelmi számtan, latin-német-bölcsészet, latin-olasz, magyar-francia, magyar-német, matematika-fizika, mennyiségtan-természettan, mennyiségtan-természettan-hittan-héber, rajz-mennyiségtan-ábrázoló geometria, természetrajz-vegytan, történelem-földrajz, történelem-földrajz-vegytan, zene.

A tanárok szerződéses, óraadó vagy óraadó helyettes tanárként működtek a Gimnáziumban, a tanítás, az igazgatói és osztályfőnöki teendők mellett az önképzőköröket, a sportkört, az énekkart vezették, a műhelymunkát felügyelték, a szertárakat (földrajz, mennyiségtan, rajz, természetrajz, természettan, torna, történelem, vegytan), a könyvtárakat (tanári, ifjúsági) gondozták. A változó feltételek, egyre szűkülő lehetőségek között működő iskolában a tanárok tevékenysége egyenletességet jelez, a tanári kar létszáma növekszik, illetve csaknem állandó, ahogy a tanárok heti minimum illetve maximum óraszámja is.

tanév	tanári kar létszáma	minimum óraszám	maximum óraszám
1938–39	13	4	16–27
1939–40	18	2–9	13–25
1940–41	17	2–9	14–23
1941–42	18	2–8	14–22
1942–43	17	2–9	14–22

⁶⁶ *A tanári kar irodalmi és társadalmi munkássága, Évkönyv, 1938/39, 12.*

⁶⁷ *A tanári kar irodalmi munkássága, Évkönyv, 1939/40, 7.*

⁶⁸ *A tanárok iskolán kívüli munkássága, Évkönyv, 1941/42, 17.*

Az Évkönyvekből kiolvasható adatok alapján feltételezhető, hogy az iskolai életet – a lehetőségekhez képest – belső kiegyensúlyozottság jellemezte, ami minden bizonnyal a tanári kar szakmai felkészültségének, sokoldalú tevékenységének, és nem utolsósorban annak köszönhető, hogy a Gimnázium minden nehézség ellenére meg tudta őrizni a teljes létszámú tanári kart.⁶⁹

Diákok

A terület-visszacsatolást követő első tanév átmeneti időszaknak tekinthető a Gimnázium életében, a nyelvterület-változás és az új fennhatóság számtalan változást hozott az iskolában is. Az Évkönyvekben a diákokkal kapcsolatos adatok is jelzik ezt.

A vegyes osztályokat 1939-től az alsó tagozatban fokozatosan megszüntették, külön leánypolgári iskola alakult, ahonnan a jó eredménnyel végzett növendékek a gimnáziumba kerülhettek.⁷⁰ Az 1940–41-es tanévtől az Évkönyvek statisztikai táblázatai különválasztják a fiú- és lány növendékek adatait, ezt a megosztást az itt közölt adatokban nem követem.

Az 1938–39-es tanévben 233 diák tanult a Gimnáziumban, a létszám a további években növekedett, 1942–43-ban 334 diák járt az iskolába. A diákok év végi tanulmányi eredményét kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen átlaggal értékelték, az 1941–42 és 1942–43-as tanévben egy újabb érdemjegyet is bevezettek: túlnyomóan elégséges. 1938–39-ben és 1940–41-ben nem volt kitűnővel végzett növendéke a Gimnáziumnak, föltűnően sok az öt év alatt az elégséges (vagy túlnyomóan elégséges) eredménnyel végzett növendék.

tanév	tanulók létszáma	kitűnő	jeles	jó	elégséges	túlnyomóan elégséges	elégtelen
1938–39	233		15	43	143		32
1939–40	270	6	13	63	148		37
1940–41	285		19	75	145		46
1941–42	315	10	15	71	53	96	70
1942–43 ⁷¹	334	11	28	67	71	85	72

A tantárgyakon kívül a diákok magaviseletét is értékelték mind a nyolc évfolyamon, és érdemes megemlíteni, hogy a rendszereteket is az értékelendő teljesítmények közé

⁶⁹ *A tanári testület, Évkönyv, 1938/39, 10–11; 1939/40, 8–9; 1940/41, 16–17; 1941/42, 18–19; 1942/43, 8–9.*

⁷⁰ *Iskolánk múltja, Évkönyv, 1942/43, 4–5.*

⁷¹ *A tanulók száma, magaviselete, előmenetele és egészségi állapota, Évkönyv, 1938/39, 14; Statisztikai adatok, Évkönyv, 1939/40, 26–33. Három tanuló előmenetele hiányzik az összesítésből; Statisztika, Évkönyv, 1940/41, 26–31; 1941/42, 40–47; A tanulók statisztikai adatai, Évkönyv, 1942/43, 28–34.*

sorolták.⁷² Hit- és erkölcsstan, magyar nyelv, héber nyelv, mennyiségtan, testnevelés a tárgyalt öt tanévben mind a nyolc osztályban állandó tantárgy. Történelmet harmadiktól nyolcadikig tanultak a diákok, kivéve az 1938–39-es tanévet, amikor a második osztályban is oktatták a tantárgyat. A földrajz oktatása változott a tantervben. 1938–39-ben az első osztályban a föld- és néprajz tantárgyat tanították, a második-hatodik osztályban földrajzot. A földrajz helyét a következő években átvette a föld- és néprajz, 1939–40-ben és 1940–41-ben az első-negyedik és a hetedik osztályban oktatták a tantárgyat, a következő két évben a negyedik osztály tantervéből kimaradt a föld- és néprajz. A hatodik osztályban 1939–40-ben is tanulták a diákok a tantárgyat, a következő három évben viszont a hatodik osztály tantervében gazdasági és társadalmi ismeretek lépett a helyébe. Ezt a tantárgyat a többi évfolyamokon nem tanították.

A nyelvtanítás is többször változott a tantervben. Latin és angol a rendszeresen tanított idegen nyelv, illetve a tanulók választhattak, angol helyett franciául tanulhattak. 1938–39-ben az első és az ötödik-nyolcadik osztályban oktattak latint, a következő évben csak ötödikben kezdték a latintanítást. 1940–41-ben a harmadik és az ötödik-nyolcadik osztály tanult latinul, a következő két évben pedig harmadiktól nyolcadikig, megszakítás nélkül. Az angol nyelv oktatása az évek során háttérbe szorult a vizsgált öt év alatt, az első két évben harmadiktól nyolcadikig, majd negyediktől nyolcadikig, végül az utolsó két évben ötödiktől nyolcadikig tanították a nyelvet. Az angol helyett franciát választhattak a diákok ötödiktől nyolcadikig, de az Évkönyvekben közölt adatokból az derül ki, hogy a franciatanítás nem a tanterv állandó része, hanem annak függvénye, választja-e valaki ezt a nyelvet. Évente átlag három diák tanult csak franciául, az 1942–43-as tanévben pedig egy sem. Az 1939–40-es tanévben a nyolcadik osztályban oktatták a „magyar-orosz” (rutén) nyelvet is.

A természettudomány körébe tartozó tantárgyak közül a természetrajz oktatásának tanterve változott legtöbbször. 1938–39-ben az első-második és a hatodik-nyolcadik osztályban tanították, a következő évben az első-második és a negyedik-hetedik osztályban, 1940–41-ben az első-második, negyedik-ötödik és a hetedik osztályban, a következő két évben az alsóbb osztályok továbbra is tanultak természetrajzot, de a hetedik osztály tantervéből kimaradt. Természettant a harmadik és hetedik-nyolcadik osztályban mind az öt évben oktattak, de 1938–39-ben tanították a tantárgyat a negyedik

⁷² Az 1938–39-es tanévben csak az első osztályban kaptak a tanulók érdemjegyet rendszeretből, a következő években már mind a nyolc osztályban.

osztályban is. Vegytan mind az öt évben a hatodik osztály tantervének része volt, de 1938–39-ben a negyedik-ötödik osztályban is oktatták.

Bölcsészetet a vizsgált öt év alatt minden évben a nyolcadikosoknak tanítottak, egészségtant pedig az 1939–40-es tanévtől a negyedik és nyolcadik osztályban. A szépírást csak az elsősöknél osztályozták négy éven keresztül, az utolsó, 1942–43-as tanévben viszont már nem. Gyorsírást három éven keresztül tanítottak a negyedik osztályban, 1939–40 és 1941–42 között.

A rajz és kézimunka tantárgyak oktatása összefüggött a gyakorlati oktatással. A vizsgált öt évben az első-negyedik osztályban tanítottak rajzot, az 1941–42-es és 1942–43-as tanévben a hetedik osztályban is. Műalkotás-ismeretet 1940–41-ben a nyolcadik osztályban tanítottak, a tantárgyat 1942–43-ban, ugyancsak nyolcadikban, összevonták a rajzzal. Az 1938–39-es tanévben a harmadik-negyedik osztályban rajzoló geometriát, ugyanabban az évben a hetedik-nyolcadik osztályban ábrázoló geometriát oktattak. Az 1940–41-es tanévben a gyakorlati oktatást kézimunka tantárgyként osztályozták az első-hetedik osztályban. Az énektanítás sem volt állandó része a tantervnek, az 1938–39-es tanévben csak az elsősöknél tantárgy, a következő négy évben az első-harmadikosoknál. 1940-41-ben a negyedik-hetedik osztályban is tanultak éneket, és ugyanebben az évben a harmadik osztályban a karéneket is osztályozták.

Érdekes adatok találhatóak az Évkönyvekben a diákok anyanyelvről⁷³ és nyelvtudásáról. A többnyelvű területen a magyar, zsidó (jiddis), héber a tanulók többségének anyanyelve, de volt német, szlovák és lengyel anyanyelvű diákja is a Gimnáziumnak. A magyar anyanyelvűek száma 1938–39-ben 123, a következő évben már 190, és 1941–42-ben számuk eléri a 236-ot. Az utolsó vizsgált évben a magyar anyanyelvűek száma visszaesik 203-ra. 1938–39-ben 105 zsidó-héber anyanyelvű diákja volt az iskolának, 1939–40-ben 71, a következő két évben egy sem, és 1942–43-ban 72. A kieső két évben (1940–41; 1941–42) a kettős anyanyelvű diákok helyett az Évkönyv 5 és 3 héber, 70 és 68 zsidó anyanyelvű diákot jelöl az anyanyelveket összesítő adatok között. A német anyanyelvű diákok száma az öt év alatt négyről tizenháromra emelkedett,

⁷³ *Statisztikai adatok, Évkönyv, 1938/39, 33–40; 1939/40, 26–33; Statisztika, Évkönyv, 1940/41, 26–31; 1941/42, 40–47; A tanulók statisztikai adatai, Évkönyv, 1942/43, 28–34.*

szlovák anyanyelvű diákokat az első négy évben jegyezték (évente egy vagy két tanuló), az utolsó évben két lengyel anyanyelvű diákja volt a Gimnáziumnak.

Alig volt az iskolának olyan diákja, aki csak egy nyelvet tudott. A legmagasabb számokat a magyar-héber nyelvpárosításnál találjuk, de a diákok egy része tudott egy harmadik vagy negyedik, esetenként egy ötödik nyelvet is. A kétnyelvűséget az első két év után átveszi a három vagy több nyelv ismerete, ahogy ezt az Évkönyvek diákok nyelvismeretét bemutató táblázatainak⁷⁴ összesítése mutatja.

	1938–39	1939–40	1940–41	1941–42	1942–43
magyar	5	2	14	8	
m., héber	216	182	114	181	67
m., cseh	162	48			
m., angol	89	60			
m., rutén	53	73 ⁷⁵			
m., német	15	28			
m., szlovák	15	8			
m., francia	1	1			
m., román		1			
m., héb., rutén			31	26	27
m., héb., ang.			23	14	31
m., héb., német			21	21	24
m., héb., cseh			16	13	13
m., héb., francia			3	2	2
m., héb., ném., ang.			2	2	9
m., héb., ném., rutén			29	25	
m., héb., ném., ang., rutén			12	11	
m., héb., ném., cseh, rutén			8	5	
m., héb., ném., ang., lengyel			5	3	
m., héb., ném., cseh			5	3	
m., héb., román			2	1	
m., héb., zsidó					70
m., héb., zsidó, ang.					30
m., héb., ang., cseh					14
m., héb., ang., lengyel					2

A szülők lakhely⁷⁶ szerinti megoszlását Munkács, a Gimnázium székhelye kivételével az Évkönyvek megyénként tüntették föl. A diákok a közeli megyékből érkeztek, Bereg után a legnagyobb számban Máramarosból, de Magyarország távoli megyéiből,

⁷⁴ *Statisztikai adatok, Évkönyv, 1938/39, 33–40; 1939/40, 26–33; Statisztika, Évkönyv, 1940/41, 26–31; 1941/42, 40–47; A tanulók statisztikai adatai, Évkönyv, 1942/43, 28–34.*

⁷⁵ A nyelv meghatározása ebben az évben: „magy.-oros (rut.)”.

⁷⁶ *Statisztikai adatok, Évkönyv, 1938/39, 33–40; 1939/40, 26–33; Statisztika, Évkönyv, 1940/41, 26–31; 1941/42, 40–47; A tanulók statisztikai adatai, Évkönyv, 1942/43, 28–34.*

Németországból és a Cseh-Morva védnökségből is jöttek tanulni a Munkácsi Zsidó Gimnáziumba.

	1938–39	1939–40	1940–41	1941–42	1942–43
Munkács	171	196	188	237	215
Bereg	44	45	74	41	43
Máramaros		16	13	20	18
Ugocsa	9	6	4	3	6
Ung	5	5	1	2	1
Szabolcs		1	1	1	1
Nyitra	1			1	1
Vas			1	1	1
Komárom				3	1
Zemplén				2	1
Abaúj				1	1
Marostorda				1	1
Szlovákia	3				
Szatmárnémeti			2	1	
Bihar				1	
Németország		1			
Cseh-Morva védnökség			1		

A különböző statisztikai adatok között az Évkönyvek táblázatai közlik a szülők foglalkozását⁷⁷ is. Az összesített táblázat adatainak értékelése azért okoz nehézséget, mert hiányoznak azok a háttér adatok, melyek a szülők és a diákok kapcsolatára utalnának. Ugyanahhoz a diákhoz tartozó szülő foglalkozását valamennyi évben közli az Évkönyv, amíg a diák a Gimnázium tanulója volt, viszont nincs adat arra, mi a foglalkozása annak a szülőnek, akinek a gyereke elhagyta az iskolát, vagy akinek a gyereke új tanulóként az iskolába érkezett. Emiatt követhetetlen, hogyan változott az egyre szigorodó törvények és intézkedések következtében ugyanannak a szülőnek a család megélhetését biztosító foglalkozása. A hiányzó adatok ellenére kiolvasható az összesített táblázatból, hogy a szülők nagy többsége kiskereskedő volt, és számuk az évek során csökkent, a nagykereskedőké viszont növekedett. A kisbirtokosok és kisbérllők száma is emelkedő, az értelmiségiek száma pedig csökkenő tendenciát mutat. Szembetűnő az is, hogyan emelkedett az ismeretlen foglalkozású szülők száma, ami minden bizonnyal az állásvesztett szülők számának növekedését jelenti. A szülők foglalkozásának összefoglaló táblázata is jelzi, hogy az 1938–39-es tanév eltér a későbbi években kialakult mutatóktól, ez a terület-visszacsatolás következtében megváltozott helyzetre utalhat: nemcsak a

⁷⁷ *Statisztikai adatok, Évkönyv, 1938/39, 33–40; 1939/40, 26–33; Statisztika, Évkönyv, 1940/41, 26–31; 1941/42, 40–47; A tanulók statisztikai adatai, Évkönyv, 1942/43, 28–34.*

Gimnázium tanári karában voltak változások, hanem az iskola diáktársadalma is megváltozott. A szülők adatait felsoroló táblázatokban kisebb eltérésekkel évente ismétlődtek ugyanazok a foglalkozások, az összefoglaló táblázat jól mutatja, hogy csak néhány foglalkozás képviselője hiányzott egy-egy tanévben. A táblázatban olvasható adatok ismeretében elmondhatjuk, hogy a társadalom valamennyi rétegéből érkeztek diákok a Munkácsi Zsidó Gimnáziumba.

	1938–39	1939–40	1940–41	1941–42	1942–43
kiskereskedő	80	75	73	49	29
ismeretlen foglalkozású	11	25	53	76	85
kisiparos	31	28	22	17	24
kereskedelmi tisztviselő	21	26	21	28	13
értelmiségi	13	32	25	26	13
kisbirtokos, kisbérlő	18	12	20	19	22
nagykereskedő	9	18	18	15	28
tőkés, járadékos, háztulajdonos	2	9	5	26	18
nagyiparos, bányavállalat	12	3	7	3	6
pap, tanár, tanító	7	7	3	5	7
ipari tisztviselő	3	8	8	5	5
ipari segédszemélyzet	1	3	5	15	4
nyugdíjas (köz) tisztviselő	3	2	4	8	6
kereskedelmi segéd	5	4		5	7
egyéb nyugdíjas tisztviselő		5	5	7	4
köztisztviselő	2	4	1	3	5
középbirtokos, bérlő	5	2	2	2	2
közlekedési kisvállalkozó	3	1	3	1	2
értelmiségi altiszt			1	2	5
önálló őstermelő	1	2	2		3
altiszt vagy szolga	5	1			
gazdasági tisztviselő			2	4	
közlekedési segédszemély		1	4		
kisbirtokos, napszámos	1	1			
kereskedelemtől napszámos		1	1		

A vizsgált öt évben végzett diákokról számos információ található az Évkönyvekben, de az érettségi utáni terveikről csak két tanévben adtak hírt.⁷⁸ A Gimnázium gyakorlati oktatása ezek szerint mégsem hozta meg a kívánt eredményt, a kényszerítő törvények sem befolyásolták az érettségizett diákok terveit, többségük továbbra is értelmiségi pályára szeretett volna lépni.

⁷⁸ Az érettségi vizsgálatok, *Évkönyv, 1940/41, 34; 1941/42, 49.*

tanév	mérnök	orvos	tanár	jog	ipar	mezőgazdaság	egyéb
1940–41	11	8	7	2	2	2	6
1941–42	6	9	4	2			3

A Munkácsi Zsidó Gimnázium utolsó Évkönyve (1942–43) már nem számolt be a diákok továbbtanulási terveiről, az 1943–44-es csonka tanév pedig az Auschwitzba indított vagonokban végződött.

*

A Munkácsi Zsidó Gimnázium működésének utolsó öt éve egy különleges és kivételes oktatási-nevelési intézmény története. A soknyelvű környezet és távolabbi vidékek valamennyi társadalmi rétegéből érkező diákok otthona egy létüket fenyegető és veszélyeztető korban. Az iskola ezekben az években sem tért el eredeti céljától, zsidó és cionista szellemben nevelte a diákokat, megpróbált a tanulók jövőjét elősegítő módosított tantervvel szellemi és fizikai útravalót nyújtani növendékeinek.